

*This great evil.
Where does it come from?
How did it sneak into the world?
What seed, what root did it grow from?
Who is doing this?
Who is killing us?
Robbing us from life and light?
Mocking us with the sight of what we might have known?
Does our ruin benefit the world?
Does it help the grass to grow, the sun to shine?
Is this darkness in you too?*

(uit "The Thin Red Line" van Terrence Malick naar James Jones)

TO: BARIL/DPKO/UNATIONS NEW YORK FROM: DALLAIRE/UNAMIR/KIGALI

RWANDA 1994

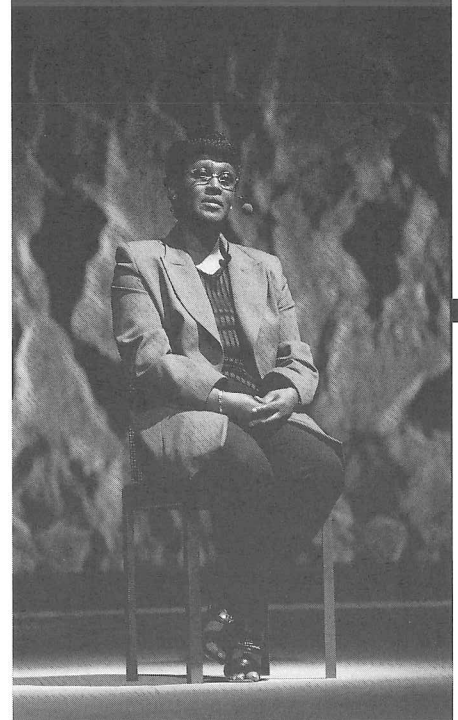
RWANDA 1994

RWANDA 1994

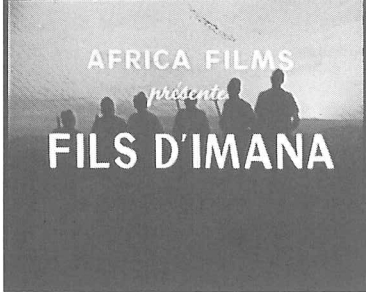
RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA 1994

RWANDA

RWANDA 1994 - VOORWOORD

Over de genocide in Rwanda spreken impliceert woede, onmacht en onbegrip tegenover dit 'absolute kwaad' maar ook tegenover het cynisme van regeringen en de VN. Rwanda is het nulpunt van de mensheid. Enige nuancering aanbrengen zou obsceen zijn.

De volkerenmoord in Rwanda in 1994 is, na de holocaust, de gruwelijkste genocide van de 20ste eeuw. Tijdens een periode van 100 dagen werden ongeveer één miljoen mensen vermoord. Dit betekent 10.000 mensen per dag. In de concentratiekampen van Hitler werd dat cijfer nooit gehaald. In die honderd dagen was de wereld een passieve toeschouwer van de gruweldaden. beschouwden regeringen de slachting van de Tutsi's als een interpolitiek conflict en weigerde de VN halsstarrig het woord 'genocid' in de mond te nemen. Wat heeft de wereld toen bezielde? Ondanks alarmerende berichten van de Blauwhelmen ter plekke over een nakende volkerenmoord, weigerden de regeringen en de VN blijkbaar de ernst van de situatie onder ogen te zien. De moord op de tien Belgische para's zou de hele situatie in een

FAX NO: MOST IMMEDIATE-CODE CABLE-212-xxx-xxxx INMARSAT: FAX NO: 011-xxx-xxxxx SUBJECT
RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

'ALS IK DIT OVERLEEF, BESTEED IK DE REST VAN MIJN LEVEN AAN HET GETUIGEN.'

Na vijf jaar voorbereiding bracht het Luikse Groupov een theatervoorstelling over de genocide in Rwanda. Een symbolisch eerherstel voor een miljoen doden, in een vorm die

documentaire en fictie mengt. PETER ANTHONISSEN en MARIANNE VAN KERKHOVEN spraken met drie van de vijf auteurs van *Rwanda 1994*. >>

DA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
DEMONSTRATIONS WHICH AIMS WERE TO TARGET DEPUTIES OF OPPOSITION PARTIES COMING T

1994

mpzalige stroomversnelling brengen. De Belgische regering, een toonbeeld van moed en politieke durf, oefende druk uit op andere regeringen om de Blauwhelmen uit Rwanda terug te halen. De VS vroeg niet liever: zij wilden geen tweede Somalië-fiasco. België haalde zijn slag thuis, de Blauwhelmen verlieten Rwanda. Voor de soldaten was het een nachtmerrie. Zij moesten duizenden Tutsi's die onder hun bescherming stonden, verlaten, goed wetende dat ze enkele uren later met de machete zouden worden afgemaakt. Na het vertrek van de Blauwhelmen, kon de genocide zich pas echt voltrekken.

Na de holocaust werd een plechtige verklaring ondertekend door de VN-leden. 'Nooit meer' zouden regeringen passief toekijken en ergens in de wereld een genocide zou plaatsgrijpen. Maar om te grijpen moet het woord 'genocide' nu eenmaal vallen. Omdat de VN in haar vergaderingen het woord nooit wou gebruiken, werd ook niet tussengekomen in Rwanda. Er rustte een soort boe op het woord. Later, wanneer de televisie beelden over de wereld uitstortte van wegen bezaaid met verminkte lijken, dreef de VN het cynisme zo ver om enkel de term 'acts of genocide' te gebruiken, wat blijkbaar niet hetzelfde is als 'genocide'. 'Acts of

genocide' vereisen geen ingreep.

Toen de lijken zich begonnen op te stapelen en via de rivieren lijken in naburige landen terecht kwamen, werd de term 'genocide' uiteindelijk toch gebruikt en beslisten de VN-leden om in te grijpen, maar geen enkele lidstaat was bereid om deze beslissing uit te voeren, zeker niet België. Iedereen probeerde tijd te winnen om maar geen troepen te moeten sturen.

De term 'genocide' zou later, veel later, te laat, dan toch luid uit de mond van regeringsleiders klinken toen ze zich naar Rwanda begaven om zich te verontschuldigen. Deze mea culpa's hebben echter nooit gesprekken op gang gebracht om maatregelen te treffen opdat in de toekomst een tweede Rwanda onmogelijk zou worden. Na Rwanda klinkt het 'nooit meer'-principe erg hol.

De Franse filosoof Paul Ricoeur stelt dat er zoiets bestaat als geheugenplicht maar dat het geheugen ook de mogelijkheid creëert tot misbruik. 'De geschiedenis is rechtvaardiger dan het geheugen,' stelt hij, 'omdat geschiedenis een distantiëring inhoudt, geijkt is, terwijl het geheugen niet geverifieerd kan worden.'

REQUEST FOR PROTECTION OF INFORMANT ATTN: MGEN BARIL ROOM NO: 2052 TOTAL NUMBER OF
RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

Begin april 1994 werd de Frans-Belgische theaterregisseur Jacques Delcuvellerie, zoals vele anderen, geconfronteerd met televisiebeelden van geweld in Rwanda, volgend op de moord op president Juvénal Habyarimana. Spoedig bleek er veel meer aan de hand. De trekken van een genocide tekenden zich af.

Delcuvellerie, sinds 1980 de drijvende kracht achter het Luikse gezelschap Groupov, werd opstandig. Niet alleen de genocide maakte hem boos, ook de manier waarop de westerse politici en media ermee omsprongen. Door over etnische twisten of over een stammen-

oorlog te spreken, werd het feit zelf van de genocide ontkend. De Belgische media besteedden meer aandacht aan de dood van tien blauwhelmen dan aan het miljoen Rwandezen dat om het leven kwam: vooral Tutsi's, maar ook gematigde Hutu's en tegenstanders van het regime van Habyarimana.

De genocide liet Delcuvellerie niet los. Na het voltooien van zijn *Waarheidstriptiek*, drie stukken van auteurs (Paul Claudel, de Waalse schrijfster en cineaste Marie-France Collard en Bertolt Brecht) die een waarheid veronderstellen, zette hij een Rwanda-project op. In

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
CEREMONIES AND BELGIAN SOLDIERS. THEY HOPED TO PROVOKE THE RPF BN TO ENGAGE (BEING FIRED UPON)

GELEGENHEID IS DE BEPALENDE FACTOR

PIETRIK TUYPENS over de neoliberale moeders leven achter de Rwanda-biecht van de westerse leiders. Het mea culpa van Johannes Paulus II, Kofi Annan, Bill Clinton en Guy Verhofstadt.

Onmiddellijk na de Rwandese volkerenmoord in 1994 barst op het internationale toneel een heftig debat los over de vraag wie in deze tragedie wel of niet verantwoordelijkheid draagt. Alle instanties die mogelijk betrokken op het hoofd hebben, wenen zich als vissen in een wijvat om zichzelf en de wereld te overtuigen van hun onschuld. De Kerk, de internationale christen-democratie, de Belgische en Franse regering, VN en VS, nemen ze hun toevlucht tot het reddende water van Pilatus.

In 1996 is het paus Johannes-Paulus II die

als eerste schoorvoetend toegeeft dat er zich binnen zijn instituut mogelijk individuen bevinden die niet helemaal zuiver op de graat zijn. Tot een echte schuldbekentenis komt het niet en in de praktijk stelt de Kerk alles in het werk om haar van medeplichtigheid betichte priesters en zusters uit handen van het gerecht te houden. De politieke wereld gaat ondertussen veel verder. Kofi Annan, secretaris-generaal van de VN, spreekt een officieel mea culpa uit en belooft een grondig onderzoek naar de verantwoordelijkheid van zijn instelling. Vervolgens maakt VS-president Bill Clinton op zijn Afrika-tour een korte tussenstop op de luchthaven van Kigali om er zijn excuses aan te bieden voor het falen van zijn supermacht tegenover de Afrikaanse holocaust. En ten slotte haast ook Guy Verhofstadt zich als kersverse premier naar

de Rwandese hoofdstad om, in naam van de Belgische regering, de hand op het hart te leggen en deemoedig schuld te bekennen. Vanwaar deze opmerkelijke behoefte tot publieke schuldbelijdenis? Is hier sprake van oprechte gewetenswroeging, of schuilt achter deze mediagenieke tekens van inkeer een heel wat minder fraaie politieke agenda?

SARTRE EN DE POLITIEKE MORAAAL

Schuld bekennen is een nobel en moreel sterk gebaar. Het veronderstelt dat men inziet iets te hebben gedaan wat onaanvaardbaar is, dat men daar spijt van heeft en dat men wil proberen zijn fouten goed te maken. Niet zo direct iets wat we zouden verwachten van westerse politici. De publieke biechtessies van Annan, Clinton en Verhofstadt zijn dan ook uitermate opmerkelijk. Wat te denken

De genocide in Rwanda behoort nu tot de geschiedenis en hierdoor komt deze ook terecht in het ambivalente gebruik van het geheugen: het geheugen dat het geweten voedt en het geheugen dat wraak legitimeert; het geheugen dat geheugenverlies aanvaardt en het geheugen dat 'geheugenvervalsing' toelaat. Auschwitz is een voorbeeld van dit ambivalent gebruik van het geheugen. Auschwitz wordt hardnekkig in stand gehouden en geldt als waarschuwing voor de mensheid. Maar met Rwanda is dit Auschwitz definitief in zijn opzet gefaald. Misschien omdat Auschwitz meer 'collectief geheugen' is geworden dan geschiedenis, misschien omdat Auschwitz aan de geschiedenis werd onttrokken en de status kreeg van mythe - en daardoor werd de betekenis ervan uitgehold.

De jaren negentig werden geteisterd door nationalisme, met de daarbijhorende gevaren. Beelden van massagraven, verminkte lichamen, volkeren op de dool, vluchtelingenkampen, zijn waarschijnlijk het gezicht geworden van de jaren negentig. Dit gegeven bleef opvallend afwezig (op enkele uitzonderingen na) in het Vlaamse theaterlandschap.

Nationalisme wordt gevoed door (o.a.) de verheerlijking van de verleden en de romantiek van de kleine man. Vreemd genoeg waren deze aspecten ook aanwezig in verscheidene toneelproducties in Vlaanderen.

Een deel van het theatermilieu werd blijkbaar (zij het onbewust) meegesleept in deze stroom en sommige voorstellingen waren dan ook ronduit 'systeembestendigend' - de afwezigheid van een kritische houding viel op bij een deel van de Vlaamse theatermakers.

Anderzijds kan men met enige verwondering vaststellen dat sommige Vlaamse theatermakers en dansers de titel 'Cultureel ambassadeur' solliciteerden en zich zodoende voor de kar lieten spannen van een Vlaams-nationalistische en/of -expansionistische ideologie. Het is overdreven te stellen dat deze theatermakers en dansers Vlaams-nationalisten zijn, hooguit heeft het hen een concurrentievoordeel bij de afzet van voorstellingen in het buitenland opgeleverd.

De theatervoorstelling *Rwanda 1994* van Jacques Delcuvellerie en Groupov is de aanzet geweest om dit dossier samen te stellen. Deze zes uur durende productie, geschreven door vijf auteurs over

TRANSMITTED PAGES INCLUDING THIS ONE: 2 1. FORCE COMMANDER PUT IN CONTACT WITH INFORMANT

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

totaal namen de voorbereidingen vijf jaar in beslag. Vier co-auteurs, de componisten Garrett List en Jean-Marie Muyango en een twintigtal acteurs, musici en zangers werden erbij betrokken. Tot driemaal toe reisde een delegatie naar Rwanda om de situatie ter plekke te peilen.

Op het Festival van Avignon vorig jaar toonde Groupov een werkversie van *Rwanda 1994*. De eigenlijke voorstelling, die zes uur duurt, ging eind maart in première in het Théâtre de la Place in Luik en was nadien te zien in het Théâtre National in Brussel. Op de

Bonner Biennale afgelopen juni speelde een ingekorte versie.

Rwanda 1994 is een productie met vele gezichten. Ze begint met het getuigenis van Yolande Mukagasana, die haar echtgenoot en drie kinderen in de genocide verloor maar zelf de gruwel overleefde. In de rest van de voorstelling zijn de documentaire en fictionele gedeeltes met elkaar vervlochten. Delcuvellerie voert een aantal overledenen ten tonele die televisieprogramma's verstoren om gerechtigheid te eisen. De aanvankelijk zelfgenoegzame nieuwswjournaliste Bee Bee Bee (vertolkt door Joëlle Ledent) neemt de >>

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

THE DEMONSTRATORS AND... PROVOKE A CIVIL WAR. DEPUTIES WERE TO BE ASSASSINATED UPON ENTRY

over deze onverwachte demonstraties van gewetensvolle politiek? Welke waarde heeft de morele overweging in het politieke discours?

In een artikel uit 1958, waarin hij met scherpe pen tekeer gaat tegen de militaire terreur waaronder de Franse overheid de Algerijnse onafhankelijkheidsdroom wil verpletteren, wijst Jean-Paul Sartre op de ontstellende relativiteit van het morele oordeel in de internationale politiek. Hetzelfde Frankrijk dat amper vijftien jaar eerder de nazigruwel in alle toonaarden tot moreel verwerpelijk verklaart, acht het toepassen van repressieve baldadigheid in de opstandige kolonie volkomen terecht en moreel acceptabel. Sartre schrijft daarom: 'De Fransen ontdekken met verbijstering de verschrikkelijke waarheid: als niets een natie - noch zijn ver-

leden, noch zijn principes, noch zijn wetten - tegen zichzelf kan beschermen, en vijftien jaar voldoende zijn om van slachtoffer beul te worden, dan betekent dat, dat gelegenheid de enige bepalende factor is: al naargelang de omstandigheden kan iedereen beul of slachtoffer worden.'

Maar wat maakt dan precies de gelegenheid tot bepalende factor? Ook daarop geeft Sartre, voor wat betreft de militaire agressie tegen de Algerijnse opstandelingen, gevat antwoord: 'De kolonisten voelden dat door deze opstand niet alleen hun macht in het geding kwam, maar dat hun bestaan zelf werd bedreigd. Voor het grootste deel van de Europeanen in Algerije bestaan er twee onverbreekelijk met elkaar verbonden waarden: een kolonist is een mens met godde-

lijke rechten, en een inlander is een Untermensch. Dit is de mythische vertaling van een reëel feit, daar de rijkdom van de een op de armoede van de ander berust. Op deze wijze is de uitbuiting dan ook van zijn slachtoffer afhankelijk... wat zou hij moeten beginnen zonder inheems subproletariaat, zonder overvloedig aanbod van arbeidskrachten zonder de permanente werkloosheid, zonder hem gelegenheid geeft lonen naar eigen goeddunken vast te stellen?' De opportuniteit wordt dus bepaald door wat er te winnen te verliezen valt. Concreet staat hier de verhouding tussen de kolonisator en het moederland enerzijds, en de gekoloniseerde Afrikaanse staat anderzijds op het spel. Een uiteraard, de rijkdom die daaraan voor eersgenoemde partij verbonden is. Als het moreel oordeel afhankelijk is van

n periode van vier jaar, is geen evenementspektakel. In *Rwanda 1994* openbaart theater zichzelf als een krachtig medium, onmisbaar en noodzakelijk, dat betrokken geraakt bij en in verbinding met het hedendaagse, het actuele - theater dat zich op een kritisch dwingend manier opstelt. Hoe de theatervoorstelling tot stand kwam, onderzochten Marianne Van Kerkhoven en Peter Anthonissen in een interview met drie van de auteurs: Jacques Delcuvellerie, Marie-France Collard en Jean-Marie Piemme.

Indit gesprek hebben we verschillende sporen willen trekken, verschillende invalshoeken willen creëren, om het thema te plaatsen ergens tussen de geschiedenis en het geheugen, tussen het geheugen en geheugenverlies, herinnering en vergetelheid. De teksten zijn afkomstig uit het theatermilieu (Sarah Vanagt, Tone Van der Linden, Erwin Jans, Dirk Tuypens), uit het literaire milieu (António Lobo Antunes, Gabriel García Márquez), uit academische kring (Raymond Detrez, Charles Ntampaka, Luc Vandeweyer, Steven Van de Putte), uit de journalistiek (Peter Verlinden) en uit de sociologie (Jean Baudrillard, Moussa Diagana).

Van de Blauwhelmen zelf hebben we ook een tekst opgenomen, met name de fax die ze gestuurd hebben naar de VN om hen te verwittigen van de nakende volkerenmoord. Verder zijn er enkele beelden uit ons collectief bewustzijn. Deze zijn afkomstig uit *Fils d'Imana. La geste du Rwanda*, een film uit 1958 van Witte Pater Eric Weymeersch.

Omwille van de verschillende sporen, de invalshoeken, is er geen éénduidigheid, geen lineaire vertelling doorheen dit dossier. Met dit thema kan men alleen maar enkele gegevens vaststellen, achterlopen op de feiten, wanhopig naar vergelijkbare modellen zoeken, de weg verliezen in deze verschrikkelijke gebeurtenis. Verdwalen hoort nu eenmaal bij dit thema. Indien er dan toch een rode draad doorheen dit dossier loopt, dan is het de woede, de onmacht en het onbegrip.

De redactie voor dit dossier bestond uit Marianne Buyck, Marianne Van Kerkhoven, Peter Anthonissen, Paul Pourveur.

RY VERY IMPORTANT GOVERNMENT POLITICIAN. INFORMANT IS A TOP LEVEL TRAINER IN THE CADRE OF RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994

zaak ter harte. Ze breekt met haar dagelijkse routine en gaat op zoek naar de waarheid. De joodse meubelmaker Jacob (Luc Brumagne) begeleidt haar op haar reis. Samen wonen ze een lezing bij van een specialist ter zake (Delcuvellerie zelf), die een betoog houdt over de achtergronden van het drama. Volgens hem is de wederzijdse haat tussen Hutu's en Tutsi's het gevolg van een decennialange ontwrichting van de Rwandese samenleving door de Belgische kolonisator, niet het minst door de Kerk. Naarmate haar zoektocht vordert, raakt Bee Bee Bee in de ban van

de cultuur en de rituelen van Centraal-Afrika. Percussionisten leiden drie 'visioenen' in die de Kerk, de Verenigde Naties en Frankrijk (François Mitterrand in hoogsteigen persoon) aanwijzen als medeplichtigen aan de genocide. De maskers en marionetten die Delcuvellerie in deze scènes gebruikt, behoren tot de meest theatrale ingrediënten van de voorstelling. De marathon eindigt met een muzikale epiloog: de *Cantate van Bisesero*, een requiem voor de Tutsi-slachtoffers van het verzet in de heuvels van Bisesero.

RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994 RWANDA 1994
IT FROM PARLIAMENT. BELGIAN TROOPS WERE TO BE PROVOKED AND IF BELGIANS SOLDIERS RESTORED TO

dedig politiek-economische belangen, volgt daaruit dat hoe groter die belangen, hoe dubieuzer het morele oordeel wordt. De morele retoriek om een beleid te rechtvaardigen, is bijgevolg volkomen onbetrouwbaar, want niet gebaseerd op een consequente toepassing van een morele code, en laat het best naar waarde schatten door een eenvoudige belangenanalyse.

dit is niet alleen geldig voor de koloniale tijd. Tot vandaag is het Afrikaanse continent niet vrij te denken van gewapend geweld, en min als van buitenlandse inmenging. En op de manier waarop de Afrika-politiek van vandaag aan het publiek wordt gepresenteerd, wordt in grote mate beheerst door een moreel beladen terminologie: rechtvaardigheid, mensenrechten, democratie, natuurlijke verwantschap, historische verplichtingen... De politiek van Sartre indachtig, is waakzaamheid geboden en dienen we na te gaan welke

lading door deze nobele vlag wordt gedekt. En zo hebben ook de schuldbelijdenissen van de westerse leiders hun plaats in deze nieuwe benaderingswijze van de Afrika-politiek. Ze tonen politici die bereid zijn hun blanke superioriteit naast zich neer te leggen en vergiffenis te vragen aan de zwarte medemens. Ze moeten bewijzen dat het Westen bereid is lessen te trekken uit begane fouten. Maar ook hier is enige argwaan zeker op zijn plaats. Het is daarom zinvol na te gaan wat er in deze mea culpa's wordt gezegd, wat er wordt verzwegen en welke praktijk er tegelijkertijd in Centraal-Afrika wordt ontwikkeld.

DE KUNST VAN HET VERZWIJGEN

Annan, Clinton en Verhofstadt bieden om twee redenen hun excuses aan. Ten eerste omdat de autoriteiten die zij vertegenwoordigen, ondanks de vele waarschuwendende aanwijzingen waarover zij beschikten, niets

hebben ondernomen om de volkerenmoord te voorkomen. En ten tweede omdat zij, op het moment dat het geweld losbarstte, niets hebben gedaan om het te stoppen. Op die manier hebben zij alleen gefaald in de rol die zij zichzelf als westerse democraten zo graag toebedelen in de publieke opinie, namelijk die van wereldcontrolerende hoeders over mensenrechten en democratie. Alle elementen die wijzen op een westers aandeel in het ontvankelijk maken van de Rwandese samenleving voor een genocidaire logica, worden zo achter nobele en morele uitlatingen buiten het gezichtsveld gehouden. Er wordt niet gesproken over de historische verantwoordelijkheid van met name België en Frankrijk in de ontwikkeling van het etnisch extremisme. In het koloniale Rwanda werden tussen de verschillende bevolkingsgroepen doelbewust scherpe sociale tegenstellingen gecreëerd, om zo een gemakkelijk